III.
Organizovanie sa slovenského národného hnutia a jeho politický program

Úloha slovenskej národnej strany v národnom hnutí

V lete roku 1866 – na prahu rakúsko-uhorského vyrovnania – bol z poverenia podpredsedu *Matice slovenskej*, ktorá poskytovala rámec slovenskému kultúrnemu, vedeckému a sčasti politickému životu, Viliama Paulinyho-Tótha pripravený návrh *Program Slovenska*. Program mal na pamäti spoločné záujmy slovanských národov v habsburskej monarchii – teda reprezentoval istú austroslovanskú ideológiu – a snažil sa v rámci uhorských pomerov posúdiť slovenské možnosti, reálne alternatívy. V duchu austroslovanskej myšlienky si tvorca konceptu tohto programu Andrej Červenák, prirodzene, predstavoval budúcnosť Slovenska – teda v etnickom zmysle chápaného hornouhorského slovenského regiónu – na pozadí zahraničnopolitickej koncepcie rusko-rakúskeho zbližovania a spolupráce.

V súlade s charakterom poverenia pokladal autor reprezentáciu slovenského regiónu za možnú iba prostredníctvom Matice, no pre organizovanie slovenského národného života pokladal za potrebné zmapovať celý región, spojiť slovenskú inteligenciu a národne cítiace vrstvy a v záujme lepšieho riadenia rozdeliť región na okresy. Tento program, ktorý mimochodom rýchlo upadol do zabudnutia, ani jediným slovom nespomína potrebu zorganizovať slovenskú národnú politickú stranu. Ide však o nadmieru prezieravú úvahu, veď medzi najdôležitejšími úlohami spomína mnoho vecí: od založenia slovenských peňažných ústavov cez organizovanie mládeže, školstva, archívu až po zbieranie slovenských miestnych názvov a ľudových zvykov.[1]

Dobový dokument austroslovanskej (zároveň výrazne rusofilskej) koncepcie Matice slovenskej môžeme vnímať ako produkt rodiacej sa slovenskej národnej politiky, ktorá

[1]Koncept „programu Slovenska" od Andreja Červenáka (...). In: BOKES, FRANTIŠEK: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. Zv. II. Bratislava 1965, s. 9–19.

sa práve vymanila zo slovanského (panslavistického) myšlienkového sveta, pričom dokument ako taký videl najväčší význam Slovenska v spojení západných a východných, respektíve južných Slovanov.

Už spomínané turčianskosvätomartinské Memorandum z roka 1861, ktoré usústavnilo slovenské národné požiadavky, sa pred rakúsko-uhorským vyrovnaním – v situácii, ktorá ponúkala viacero možností riešenia – dostalo do úzadia iba na krátky čas. Výzvu Memoranda, ktoré sformulovalo základné politické otázky slovenského národného vývinu, sa už nedalo natrvalo obchádzať: Slováci však mali v záujme zdarného riešenia v rámci Uhorska nadviazať kontakty v prvom rade s uhorskou vládou, mali mať svoje zastúpenie v sneme a mali sa zapojiť do práce centrálnej a župnej administratívy, iba tak sa totiž mohli stať aktívnym účastníkom celokrajinského a miestneho politického verejného života.

Program autonómie „hornouhorského slovenského Okolia" turčianskosvätomartinského Memoranda sa však podľa predstaviteľov uhorskej politiky a zmierlivejších slovenských politikov, ktorí za najdôležitejšiu pokladali spoluprácu s Maďarmi, stal prekážkou spolupráce. V súlade s tým sa slovenský politický život v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia rozčesol: na *Starú školu* zvanú aj memorandisti, ktorú reprezentovali Viliam Pauliny-Tóth, Michal Mudroň, Michal Miloslav Hodža a Jozef Miloslav Hurban, a na *Novú školu*, ktorú viedli Ján Palárik, Ján Bobula a Ján Nemessányi. Založeniu Slovenskej národnej strany teda okrem počiatočnej všenárodnej úlohy a vážnosti Matice bránil predovšetkým tento protiklad.

Skupina memorandistov združená okolo *Pešťbudínskych vedomostí*, respektíve *Národných novín*, ktoré Pešťbudínske vedomosti vystriedali, sa aj v súvislosti s národnostným zákonom z roku 1868 vyjadrovala omnoho radikálnejšie než prívrženci Bobulovej Novej školy združenej okolo *Slovenských novín*. Rozdiely medzi obidvoma skupinami analyzoval z aspektu memorandistov jeden z najvzdelanejších dobových slovenských politikov Štefan Marko Daxner, podľa ktorého úplné spochybnenie turčianskosvätomartinského Memoranda mohlo viesť k pozastaveniu slovenského národného vývinu a k zablúdeniu do slepej uličky.[2]

Otázku rivality medzi dvoma skupinami napokon rozhodla čoraz výraznejšia protinárodnostná uhorská vládna politika. Stará škola vedená Paulinym-Tóthom si sebavedome privlastnila úlohu jedinej opozičnej sily, ktorá vystupuje proti protislovenským opatreniam vlády, veď každá akcia Bobulovcov o zblíženie sa skončila vo foyeroch ministerstiev. Je príznačné, že na žiadosť Bobulu aj Kossuth, ktorý prehovoril z turínskej emigrácie, určil rámec slovenskej národnej emancipácie nadmieru úzkoprso, keď sa o národnostných právach zmienil ako o otázke, ktorá sa dá vyriešiť v župách.[3]

[2]Daxnerov článok publikovali *Pešťbudínske vedomosti* (8) dňa 25. februára 1868. V prvom čísle *Slovenských novín*, ktoré vychádzali v rokoch 1868–1875, Ján Bobula v programovom článku s názvom Naše stanovisko zdôraznil potrebu spolupráce Maďarov a Slovákov: *„Najmohutnejšie faktory v kráľovstve uhorskom sú národ slovenský a národ maďarský. K prianiu je: úprimné uzrozumenie a srdečné priateľstvo týchto dvoch národností. Základ tohto národnieho priateľstva nemôže byť iný, len rovnaké národnie práva a rovnaké národnie povinnosti, v protivnej prípadnosti nebolo by to národnie priateľstvo, ale národnie rabstvo."* Článok uverejňuje BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 47.

[3]*„Konfederácia má svoje miesto iba medzi samostatnými štátmi. Teda predpokladom vôle aplikovať ideu konfederácie na rôzne národnosti Uhorska je to, že Uhorsko bude (podľa rasových*

Zrušenie vychádzania Pešťbudínskych vedomostí v hlavnom meste spôsobilo, že redakcia sa presťahovala do Turčianskeho Svätého Martina, kde periodikum vychádzalo už pod názvom Národnie noviny, pričom po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa centrum Turčianskej župy, ktoré malo status veľkej obce, stalo ťažiskom slovenského politického verejného života. Nie je teda náhodné, že sa tu 6. júna 1871 pod vedením Pavla Mudroňa konalo zasadnutie Starej školy, na ktorom bol v znamení príprav na blížiace sa snemové voľby založený trojčlenný ústredný výbor a na ktorom sa rozhodlo aj o volebnom programe útvaru, skupinou respektíve účastníkmi zasadania spomínaného ako *Slovenská národná strana*.[4]

Istý čas sa zdalo, že sa podarí zjednotiť predstavy dvoch politických zoskupení: 7. novembra 1871 podpísali Pauliny-Tóth a Bobula písomnú dohodu o spolupráci dvoch „strán", v ktorej sa sporná otázka územnej autonómie vyriešila takýmto kompromisom: *„Naším národným programom nech je a bude Memorandum národa slovenského od 6. VI. 1861, avšak len natoľko spoločným, nakoľko Nová škola nežiada v memorandume vyslovené »okolie«, na jehož žiadanie ale nápady činiť nebude."*[5]

Dohoda sa však za krátky čas stala bezpredmetnou, lebo váha Bobulovcov rýchlo klesla a po Tiszových a Trefortových opatreniach z rokov 1874–1875, zacielených proti slovenským stredným školám a Matici slovenskej, skupina, ako aj Slovenské noviny zanikli.[6]

Politickým centrom, organizačným rámcom slovenského národného hnutia sa stala Slovenská národná strana, ktorá vznikla zo skupiny memorandistov. SNS však musela už od počiatkov svojej existencie bojovať s mnohými problémami: časté snemové voľby nemilosrdne odhalili absolútnu neorganizovanosť strany, jej materiálnu podvyživenosť, chýbajúce regionálne (teda vidiecke) organizácie, nejasnosti vo volebných programoch, náhodnosť spolupráce s ostatnými uhorskými národnosťami, nemožnosť nadviazať kontakty s maďarskými stranami, neskrývane nepriateľský postoj župného aparátu atď. Volebný úspech Paulinyho-Tótha v Báčke v roku 1869, pod ktorý sa podpísala slovensko-srbská spolupráca, respektíve mnohoraké dôvody nízkej podpory neúspešných kandidátov Slovenskej národnej strany v slovenskom regióne potvrdili potrebu hľadať východisko z tejto situácie, význam drobnej, každodennej práce pri organizovaní strany a nedostatok širšej, ľudovej základne slovenského národného hnutia.

Úzke vedenie Slovenskej národnej strany – zväčša z Turčianskeho Svätého Martina – sa obávalo demoralizačného účinku ľahko predvídateľných volebných prehier a mravno-politických a finančných dôsledkov volebných „bitiek", preto od roku 1875 vždy zvažo-

a jazykových odlišností svojich obyvateľov) rozdelené na viaceré samostatné štáty, ktoré potom môžu založiť konfederáciu. Je to však taká idea, ktorá je v príkrom rozpore s požiadavkou územnej celistvosti a politickej jednoty našej vlasti, čo je hlavným bodom aj v prijatom programe Slovenských novín." KOSSUTH, LAJOS iratai, zv. VII., c. d., s. 146. Delegácie Bobulovej *Novej školy* adresovali Eötvösovi školskú petíciu, navštívili ministerského predsedu Gyulu Andrássyho a prijal ich aj minister vnútra Pál Rajner, no ani v jednom prípade neboli úspešní. Pozri Értesítés az új tót iskola 1872. évi október 23-án Pesten tartott értekezletéről (Správa o konferencii Novej školy slovenskej, ktorá sa konala 23. októbra 1872 v Pešti). Budapest 1872.

[4]Zápisnicu zo zasadnutia pozri BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 300–305. Predsedom ústredného výboru sa stal Viliam Pauliny-Tóth, členmi zasa Martin Čulen a Ján Francisci.

[5]Text dohody publikuje BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 312.

[6]POTEMRA, MICHAL: Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901–1914. HČ, 1977, č. 4, s. 359–374.

valo vyhlásenie volebnej pasivity. Memorandový program autonómie sa čoraz menej dal otvorene presadzovať ako program strany, namiesto neho sa posilnilo rusofilské čakanie na zázrak a atmosféra úniku, ktorá charakterizovala opätovné objavenie sa česko-slovenskej orientácie.[7]

Centrálny volebný výbor Slovenskej národnej strany aj v roku 1881 vážne zvažoval neúčasť na snemových voľbách. V zmysle volebného zákona bol v župách so slovenským obyvateľstvom v porovnaní s celokrajinským priemerom – vďaka pomerne vysokému majetkovému cenzu – veľmi nízky pomer oprávnených voličov: volebné právo malo iba 6,4 % obyvateľstva. Neorganizovanosť, nepripravenosť slovenskej strany a zvýšená bdelosť maďarského župného aparátu, respektíve ministerstva vnútra sa v čase volieb stretávala s nevyčerpateľnou vynachádzavosťou hornouhorskej dženty, volebnými podvodmi a trikmi. Na zasadnutí volebného výboru 28. apríla 1881 však členovia staršej generácie (J. M. Hurban a M. Mudroň) vetovali návrh vyhlásenia o volebnej pasivite, ktorý predložil podpredseda SNS Matúš Dula. No traja kandidáti slovenskej strany vo voľbách neuspeli, čo prívrženci pasivity, neúčasti na voľbách pokladali za dôkaz o oprávnenosti svojho stanoviska, ktoré chápali ako protest.[8]

Na základe správ opozičnej slovenskej tlače sa pred snemovými voľbami v roku 1884 dalo usudzovať, že Slovenská národná strana sa na protest proti volebným korupciám a vo všeobecnosti proti národnostnej politike vlády nezúčastní na snemových voľbách. Národnie noviny uviedli vo svojom komentári na margo rozhodnutia volebného výboru strany z 1. júna, že snaha uhorskej verejnej mienky, snemových strán a celej verejnej správy je zameraná na to, aby sa nemohli uplatniť národnostné práva, preto *„slovenská národná stránka, ako taká, nedrží za cieľuprimerané a na čase zúčastniť sa na terajších voľbách snemových vyslancov, a to tým viac aj preto, žeby zachránila sa od účasti na zodpovednosti za snahy a podniky podľa všeobecného presvedčenia triezve zmýšľajúcich vlastencov bez rozdielu na národnosti, len k záhube štátu slúžiacich"*.[9]

Volebná pasivita, ktorá pôvodne znela iba na jedno volebné obdobie, trvala až do roku 1896, čo bola podľa súčasníkov, ako aj slovenskej historiografie neúčelná, neplodná a škodlivá politika. Neúčasť mala škodlivé dôsledky najmä z hľadiska organizovania strany. V slovenskom regióne bolo veľmi ťažké zorganizovať masové národné politické akcie, podujatia, lebo sa neviedli predvolebné súboje. Darmo teda Štefan Daxner naliehal, aby sa SNS stala stranou s masovou základňou. Nebol vhodný čas ešte ani na to, aby sa kritika turčianskosvätomartinského vedenia strany zo strany slovenských študentov zdru-

[7]Apoštolom rusofilov bol Svetozár Hurban Vajanský; a jedným z jeho programových článkov je Slavianská otázka uverejnená v Národných novinách 16. decembra 1879. Alternatívu česko-slovenského zbližovania po uzatvorení Matice slovenskej navrhol Jozef Miloslav Hurban, keďže slovenská verejná mienka interpretovala snemové invektívy Kálmána Tiszu, ktorý vo svojej posmešnej poznámke darmo hľadal „slovanský národ", ako popretie existencie slovenského národa: Neni slovenského národa. Nitra 1876, s. 374–377. Článok publikuje BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 411–412. Porov. s pozn. č. 19 v I. kapitole.

[8]Tamže, s. 449–454. Porov. CHROMEKOVÁ, VALÉRIA: Politické strany Uhorska. Vznik a vývin politických strán Uhorska do roku 1890. Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Bratislava 1979, s. 133–138.

[9]Osvedčenie Ústredného výboru Slovenskej národnej strany uverejnili Národnie noviny 5. júna 1884. Text Osvedčenia publikoval aj BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 479–481.

žených v pražskom Detvane zmenila na činy.[10] Z hľadiska slovenského hnutia bol jediným pozitívom periódy pasivity nárast vnútorných diskusií a prehĺbenie kritiky, čo bolo, prirodzene, sprevádzané diferenciáciou predtým pomerne homogénnej skupiny politizujúcich Slovákov.

Pre prvých dvadsať rokov existencie Slovenskej národnej strany je charakteristický fakt, že v spisovom materiáli akcie Szapáryho vlády zameranej na posúdenie národnostnej situácie v Hornom Uhorsku nepadlo o fungovaní strany ani slovo.[11] Pravda, prispelo k tomu aj to, že strana bola oficiálne – keďže sa nezúčastňovala na snemových voľbách – pokladaná za neexistujúcu. Ide však skôr o to, že SNS sa nepodarilo stať sa všeobecne uznávaným, aj z hľadiska uhorskej vlády rešpektovaným reprezentantom slovenského národného hnutia, teda nad všetkým stojacou autoritou. Predstavitelia strany sa o svoje názory delili s čitateľmi na stránkach politických periodík vychádzajúcich v malom náklade. Rusofilskí ideológovia Svetozár Hurban Vajanský a Jozef Škultéty vypracovali teóriu o viere v pomoc zvonka, ktorej vplyv sa prejavil aj v tom, že ústredný denník SNS Národnie noviny venoval tradične a nefunkčne veľkú pozornosť zahraničnej politike, v prvom rade udalostiam na Balkáne a vývoju v Rusku, respektíve veľmocenským politickým kombináciám. Darmo sa viackrát zrodili uznesenia o založení regionálnych organizácií strany, o vybudovaní jej vnútornej štruktúry, o význame založenia siete dôverníkov, všetky poväčšine zostali neuskutočneným prianím.

Bolo by však chybou stotožňovať Slovenskú národnú stranu s celým slovenským národným hnutím: aj napriek najtvrdším represívnym opatreniam vlády Kálmána Tiszu pracovali slovenské kultúrne organizácie, spolky, organizovali sa slovenskí katolícki farári a inteligencia venujúca sa politike a čoraz zrelšími prejavmi na seba upozorňovala aj slovenská mládež študujúca na univerzitách v Prahe, Viedni, Kluži a Budapešti. Ak si k tomu ešte primyslíme aj redakcie stále vzmáhajúcej sa slovenskej opozičnej tlače, zvyšujúci sa tábor čitateľov politických periodík, môžeme dať za pravdu tým hĺbkovým analýzam dejín slovenskej spoločnosti, ktoré v rokoch na prelome storočia registrujú v porovnaní s minulosťou výraznejšie rozšírenie spoločenskej bázy národného hnutia.[12]

Najväčšie výzvy deväťdesiatych rokov – veľmi rýchle organizovanie Katolíckej ľudovej strany, meranie si síl v rámci spolupráce uhorských národností, či verbálny a „skutkový" šovinizmus vlády Dezső Bánffyho, ktorá vznikla v roku 1895 – našli slovenskú stranu zväčša nepripravenú, no národné hnutie nadobúdalo masový charakter a bolo na vzostupe.[13] Forma reakcie bola teda daná: zrýchlenie vnútornej diferenciácie slovenského tábora, a to najmä po tom, čo SNS prakticky nevyužila ochotu Katolíckej ľudovej strany spolupracovať a nenasledovala ani príklad agitácie Ľudovej strany. Už v snemových voľbách v roku 1896 sa objavila myšlienka založiť Slovenskú ľudovú stranu, no volebná

[10]BUTVIN, JOZEF: Slovenské národnopolitické hnutie v rokoch 1890–1998. HČ (31) 1983, s. 181–203.

[11]Správy o situácii v župách a výklad o Szapáryho akcii pozri v nasledujúcej kapitole.

[12]Dejiny Slovenska (od roku 1848 do konca 19. storočia). Red. PODRIMAVSKÝ, MILAN: Bratislava 1992, s. 674–682. – POPÉLY, JÚLIUS: Zichyho strana a nacionálno-klerikálne hnutie na Slovensku v rokoch 1895–1905. HČ (26) 1978, s. 581–609.

[13]POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom, c. d., s. 107–117. – KRAJČOVIČ, MILAN: Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901. Bratislava 1971, s. 151–158.

aktivita SNS – ktorá znamenala porušenie uznesení národnostného kongresu z roku 1895 – sa napokon skončila pri príležitostnej podpore kandidátov Ľudovej strany.[14]

Slovenská strana nedokázala do prelomu storočí pretlačiť do snemu svojich poslancov, čo takisto, okrem exkluzívneho charakteru SNS, veľmi zavážilo. Strana nedokázala zladiť iniciatívy potrebné na riešenie najzávažnejších otázok týkajúcich sa slovenskej spoločnosti, jej členovia preto vplývali na slovenskú verejnú mienku vlastnou autoritou, publicistikou a individuálnou politickou činnosťou. Uhorská národnostná politika pristupovala k riešeniu otázky „prepiateho slovenského hnutia" tak, že ho vnímala v dimenziách jednotlivcov, pričom sa snažila oddeliť „panslavistických buričov" od širšej vrstvy „dezorientovaných". Z tohto hľadiska môžeme za charakteristickú pokladať správu zvolenského podžupana z roku 1901 o národnostnej situácii v župe: *„Slovenská národnostná idea má málo prívržencov, no ani tí nie sú organizovaní, stýkajú sa síce s ideovo blízkymi druhmi, no tieto ich kontakty majú iba súkromný charakter. (...) Títo takzvaní panslávi sa zriedkavo stretávajú vo všetkých vrstvách národa, poväčšine však v radoch inteligencie a remeselníkov. Z radov inteligencie patrí medzi nich okrem jedného lekára niekoľko advokátov, katolíckych a evanjelických farárov a učiteľov, no ich počet nie je veľký. Patria k nim jeden-dvaja starší sedliaci. Medzi notármi a inými úradníkmi nie je panslávov. Niekoľko panslávov je v Banskej Bystrici, Zvolene, Radvani a Ľubietovej, no sú v takej trpasličej menšine, že voči oduševnenému vlasteneckému prúdu sú úplne bezmocní a nemajú nijaký význam. Iba v Brezne a Slovenskej Ľupči by mohli mať panslávi nejakú váhu, keby začali agitovať, hoci ich nie je veľa, predsa je ich dosť na to, aby vytvorili hnutie. Dvadsaťpäť rokov nedošlo k nijakému pokusu o oživenie národnostného hnutia, teda ani teraz nie sú nijaké dôvody na takéto obavy, lebo medzi obyvateľmi sa zo dňa na deň výraznejšie presadzuje uhorský vlastenecký duch a vplyv národnostných myšlienok neustále slabne."*[15]

Župné úrady venovali väčšiu – možno povedať výnimočnú – pozornosť 400–500 „panslávom", ktorí tvorili Slovenskú národnú stranu, iba v Turčianskej, Nitrianskej, Liptovskej a z času na čas v Bratislavskej a Trenčianskej župe. Na sledovanie slovenských politikov sa „špecializovali" najmä hlavní slúžni a zamestnanci pohraničnej polície v Myjave, Senici, Turčianskom Svätom Martine a Ružomberku.[16] Vedúci pohraničnej polície v Turčianskom Svätom Martine Jenő Berzeviczy pripravil v rokoch 1913 a 1914 súhrnnú správu o osobách, ktoré participujú na slovenskom národnom politickom hnutí, o cieľoch, charaktere a organizovanosti strany. Napriek pomerne pravidelnému sledovaniu zostali pred župnou administratívou, políciou a ministerstvom vnútra zahalené veľmi podstatné prvky činnosti SNS. Dlhý čas napríklad presne nevnímali význam hnutia jednoty, ktoré sa rozvinulo pod heslom o česko-slovenskej vzájomnosti. Pravdou je však aj to, že v literatúre zrodenej medzi dvoma svetovými vojnami predpokladanú nevedomosť zodpovedných činiteľov uhorskej vlády popierajú stovky spisov. Myšlienky hnutia za

[14]PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana..., c. d., s. 150–153. – POTEMRA, MICHAL: Uhorské volebné právo..., c. d., s. 362–364.

[15]ŠOBA Banská bystrica, Dôverné spisy hlavného župana Zvolenskej župy, 40/1901.

[16]Hlavní slúžni zo Senice a Myjavy boli povinní kvôli vysokému počtu a nebezpečnosti „panslavistických buričov", ako aj kvôli antisemitizmu v týchto obciach podávať pravidelné hlásenia a z tohto dôvodu dostávali ročne príplatok vo výške niekoľkosto korún. ŠOBA Nitra, Županské dôverné spisy Nitrianskej župy, 1886–1888, 1901–1903.

česko-slovenskú jednotu sa dostali do nového programu SNS až veľmi neskoro, lebo až do rokov 1913–1914 slovenská strana nepokladala za dôležité alebo žiaduce, aby v jej programe figurovala užšia spolupráca s Čechmi.[17]

Skromné úspechy v snemových voľbách v rokoch 1901, 1905–1906 a 1910 po dlhej tridsaťročnej prestávke opäť zviditeľnili Slovenskú národnú stranu v uhorskom sneme. V čase volieb sa opätovne dostali do popredia otázky programu strany, v ktorom mnohým chýbala požiadavka autonómie z turčianskosvätomartinského Memoranda z roku 1861, pričom žiadosti o realizáciu národnostného zákona z roku 1868 pokladali za nedostatočné a pripomínali, že spomínaný zákonný článok v minulosti jednoznačne odmietlo krídlo memorandistov. Hodnota národnostného zákona však z dôvodu asimilačnej politiky uhorských vlád po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a tvorby a prípravy nariadení a zákonov obmedzujúcich národnostné práva vzrástla.

Navyše, zákonný článok XLIV/1868 bol v polstoročí dualizmu jedinou zákonnou bázou pre činnosť národnostných spolkov a verejných združení, predstavoval jedinú legitimáciu voči všetkým útokom. Zákonom nepovolené národnostné strany sa prostredníctvom svojich poslancov v sneme stali legálne pracujúcimi organizáciami. Bázu pre politický program spoločnej Snemovej národnostnej strany založenej v roku 1905 a zároveň jej legitimitu garantoval národnostný zákon z roku 1868, pričom národnosti trvali na jeho úplnej realizácii.[18] Z tohto hľadiska teda možno pokladať to, že program slovenskej územnej autonómie sa dostal do úzadia, za prirodzené. Podľa februárového vydania ústredného slovenského denníka, v Martine vychádzajúcich Národných novín, spočíval význam územného programu Okolia v tom, že sa ním presadí osobitosť slovenského národa na tom území, kde žijú Slováci a ktoré je od pradávna ich vlasťou. Bez neho nie je totiž podľa článku v Národných novinách možné zaistiť národnú existenciu Slovákov. Aj podľa novín by však malo byť samozrejmosťou to, že celokrajinskú vládu, súdne orgány by malo mať Okolie naďalej spoločné a tak ho mali spájať s ostatným územím Uhorska. Podľa autora článku však nemožno pokladať ani Memorandum za večne platný program, lebo čím ďalej, tým viac je historickou listinou s osobitou hodnotou.[19] Autor zdôraznil, že zvolení slovenskí poslanci si mohli vytýčiť iba taký cieľ, ktorý sa od nich dal aj žiadať, čím ako prívrženec československej orientácie odpovedal na kritiku čoraz kritickejšieho mladého šéfredaktora časopisu Hlas Vavra Šrobára, pričom vyhlásil, že maďarská strana nepokladala slovenských politikov za nedôveryhodných kvôli memorandu, veď v dobovej uhorskej národnostnej politike sa národno-národnostné hnutia a strany nepokladali za „nebezpečné" alebo „podozrivé" na základe programov, ale na základe svojej sily a váhy.[20]

[17]Slovenský národný archív (SNA), Bratislava, Hlásenia detektívov a ich súhrny sú uchované v pozostalosti Vavra Šrobára, I/9. Šrobár publikoval v slovenskom jazyku elaborát BERZEVICZY, JENŐ: A magyarországi tót nemzetiségi kérdés ismertetése (Správa o uhorskej slovenskej národnostnej otázke) zo 6. novembra 1913 vo svojej knihe Osvobodené Slovensko, Praha 1922.

[18]PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana v rokoch 1900–1914. Historické štúdie 1981, s. 135–147. – POTEMRA, MICHAL: Právne postavenie národnej strany v Uhorsku. HČ 1977, č. 4, s. 503–520. – PODRIMAVSKÝ, M.: Organizácia Slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1904. Historické štúdie (22) 1977, s. 177–210. – PODRIMAVSKÝ, M.: Program..., c. d., s. 3–26.

[19]KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., s. 343–346.

[20]ŠKULTÉTY, JOZEF: Memorandum a Detvan. Národnie noviny, 22. február 1902.

Volebné úspechy národnostných politikov v rokoch 1905–1906 a ich väčšie zastúpenie v sneme, príležitostné spojenectvá s Chorvátmi a spoločné vystupovanie, to všetko upriamilo pozornosť na činnosť národnostných strán. Minister vnútra koaličnej vlády Gyula Andrássy v súvislosti s čoraz častejšími zákazmi zakladania národnostných spolkov naznačil, že vytvorený a mlčky trpený status quo nebude mať dlhé trvanie. „*Nestrpím politické organizovanie sa národností, lebo nie je v súlade s našimi základnými zákonmi. Zároveň sa domnievam, že je v rozpore rovnako so záujmami maďarskej rasy, ako aj samotných národností. Geografia, príroda vytvorila náš štát jednotný a ako jednotný ho utvárala aj naša tisícročná história. Je to európsky svetonázor, aby tu bol jednotný štát.*"[21] Poslanci národnostných strán však v tom istom čase dostali pozvanie do snemových výborov, čo – hoci po istom váhaní ho snemový národnostný klub svojím uznesením odmietol – národnostné strany interpretovali ako de facto svoje uznanie.

Vo vnútri Slovenskej národnej strany sa na prelome storočí čoraz výraznejšie vytvárala občiansko-liberálna platforma, ďalej platformy ľudovej a agrárnej strany, ktoré narúšali homogénnu štruktúru strany. Hoci okrem Slovenskej ľudovej strany, ktorá sa organizačne vydelila v roku 1913, sa už iné skupiny zo SNS nevyčlenili, národná strana sa na začiatku druhého desaťročia dvadsiateho storočia úplne pretransformovala. V súvislosti so zastúpením v sneme a vstupom do Snemovej národnostnej strany vznikol 6.–7. augusta 1912 centrálny klub Snemovej slovenskej národnostnej strany, ktorý získal za krátky čas 600 členov, teda viac ako predtým celá národná strana. No ani v tomto období sa nepodarilo založiť väčší počet miestnych organizácií a už v minulosti iniciovaných odborných fór.[22]

Zrekonštruovaná štruktúra Slovenskej národnej strany prijala v auguste 1913 nový politický program, ktorý opäť obsahoval požiadavku územnej autonómie a prvýkrát aj myšlienku česko-slovenskej vzájomnosti a jej ciele na poli kultúrnej a hospodárskej spolupráce.[23] Čoraz väčšiu váhu nadobúdali predstavitelia skupín, ktoré pracovali mimo turčianskosvätomartinského centra: Skaličania, Ružomberčania, Banskobystričania, predstavitelia z Nového Mesta nad Váhom atď. Nie je teda náhodné, že v minulosti voči strane veľmi kritický Vavro Šrobár v liste z 18. marca 1914 adresovanom českému politikovi Tomášovi G. Masarykovi už vymenúval znaky diferenciácie slovenského politického tábora: „My pomaly sa zotavujeme zase z kmeňovského omámenia. Strana sa po smrti Mudroňovej osvieži. V Ružomberku po dokonalom izolovaní Hlinku prúdy rezky spolo-

[21]Prejav Andrássyho v sneme zo dňa 28. novembra 1908 publikuje KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., s. 256–257.

[22]Nanovo zorganizovanú SNS riadilo 6-členné predsedníctvo a 34-členný výkonný výbor. Založili 20 pracovných výborov: politicko-publicistický, právny, volebný, pre otázky česko-slovenského školstva, cirkevný katolícky a evanjelický, národnobuditeľský, literárny, divadelný, vedecký, športový, antialkoholický, remeselnícky, obchodný, družstevný, zdravotný, bankový, osvetový, pôdohospodársky a robotnícky. Práca výborov však po počiatočnom eláne uviazla. Vytvoriť regionálne a miestne organizácie bolo ešte ťažšie. Miestne organizácie vznikli iba v šiestich župách (Turčianskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Liptovskej, Oravskej, Trenčianskej), no zo 16 vzniknutých organizácií ich pracovalo nanajvýš ak 10. Pozri Organizácia slovenskej národnej strany. ALU MS 94 T 10. – PODRIMAVSKÝ, MILAN: Organizácia..., c. d., s. 197–206.

[23]TAJOVSKÝ, JOZEF GREGOR: Výklad programu..., c. d. – PODRIMAVSKÝ, MILAN: Program..., c. d., s. 22–24.

čenský život. Mal som s ním mnoho potíží (sic!). Štval z kazateľne proti mne i s dvoma kaplánmi po dedinách: neznaboha treba znivočiť. Ale ťaženie prehral po celej čiare. Išiel som i ja k ľudu a vysvetlil mu, čo je klerikalizm."[24]

Prvá svetová vojna zahatala aj proces obnovy Slovenskej národnej strany. Strana, ktorú viedol Matúš Dula, sa snažila byť polyfonická a chcela viesť fundovanejšiu politiku než v minulosti. Iniciovala založenie Slovenskej národnej rady, ktorú by tvorilo viacero strán, pokračovala v nábore členov, budovala regionálne organizácie, inštitucionalizovala česko-slovenskú, respektíve srbsko-rumunsko-slovenskú spoluprácu a hľadala cestu k rokovaniam s maďarskými vládnymi kruhmi. V roku 1911 vypracovala memorandum o kultúrnych krivdách, ktoré odovzdala Khuenovi-Hédervárymu, Lukácsovi a Istvánovi Tiszovi.[25] V období, keď Tisza rokoval s Rumunmi, strana viacerými kanálmi signalizovala svoju ochotu pripojiť sa k týmto rokovaniam, no Tisza túto eventualitu vždy odmietol.

Po vypuknutí vojny prijalo predsedníctvo strany 5. augusta 1914 vyhlásenie o lojalite, v ktorom sa okrem iného uvádzalo: „Naše stanovisko je nám dané vrodenou poddanskou láskou a vernosťou k najvyššiemu panujúcemu domu, ďalej tými mnohými dobrodeniami a milosťami, ktoré náš ľud, najmä v časoch kritických, obdržal s vyššieho miesta, konečne horúcou, nehasnúcou túžbou, aby sme si náš najdrahší, po predkoch zdedený poklad, našu slovenskú národnosť, mohli zachovať. V tejto túžbe o zachovanie svojej národnej individuality nám Slovákom do našich najvnútornejších útrob presiaklo presvedčenie, že pre také malé národy, akými sme my sami a ostatné spolu s nami, v našej vlasti a v celej monarchii žijúce väčšie-menšie národné čeľade, najlepšie zodpovedá taký štátny útvar, akým je naša vlasť a naša monarchia."[26]

V súvislosti s Rusmi, ktorí sa stali nepriateľmi, deklarácia predsedníctva SNS – nepopierajúc slovanské bratstvo – zdôraznila, že toto bratstvo nemôže brániť tomu, aby si Slováci neplnili svoje vlastenecké povinnosti.[27]

O niekoľko dní po zverejnení vyhlásenia predsedníctvo strany oznámilo svoje rozhodnutie stiahnuť sa z politického života, čím predišlo provokáciám a ďalším lojálnym stanoviskám. Stiahnutie sa však ani v tomto prípade neznamenalo úplnú pasivitu. Dula sa viackrát v rôznych záležitostiach osobne, respektíve listom obrátil na ministerského predsedu Kálmána Tiszu. Konal tak najmä v záujme internovaných slovenských politikov a perzekvovaných osobností slovenského verejného života.[28]

Slovenská národná strana v rokoch 1871–1914 vo všeobecnosti nedokázala vyhovieť požiadavkám, ktoré boli na ňu kladené ako na vedúcu silu slovenského národného hnutia. Napriek tomu však poskytla rámec pre inteligenciu venujúcu sa politike, ideologickým súbojom, praktickým predstavám strednej vrstvy a diferencovaniu prúdov, ktoré sa v slovenskom hnutí hlásili. Nezastupiteľnú úlohu zohrala aj z hľadiska formovania ná-

[24]Šrobárov list publikuje JIRÁSEK, JOSEF: Z korešpondencie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. HČ (17) 1969, s. 434.
[25]KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., s. 508–512.
[26]Národnie noviny, 6. august 1914.
[27]Tamže.
[28]REZsL, Tiszove spisy, V-18.

rodného programu. Súčasne však nezvládla ani úlohu reprezentovať, integrovať a mobilizovať národ, ktorá jej ako politickej strane prináležala. Uhorská vláda a župy ju práve z tohto dôvodu pokladali za istú tieňovú organizáciu, pričom na základe rozporov v strane viac-menej oprávnene usudzovali, že strana je slabá a má nízku kohéziu, a aj z tohto dôvodu ju nepokladali za bezpodmienečného partnera pre rokovania.

Úsilia o česko-slovenskú jednotu v rokoch 1896–1918

V roku 1896 vznikla v Prahe organizácia s názvom *Československá jednota*, ktorej hlavným cieľom bolo pod vedením pražskej Českej národnej rady podporiť české menšiny žijúce na česko-nemeckých hraniciach, v Sliezsku a Rakúsku.[29] Organizácia pritom medzi svoje ciele od počiatku zahrnula aj kultúrnu a hospodársku pomoc Slovákom v Uhorsku. No česko-slovenské jazykové, kultúrne a politické rozpory predchádzajúceho obdobia dlhý čas bránili realizácii týchto cieľov v rámci väčších akcií. Staročeská strana – pod vedením Františka Ladislava Riegera, ktorý budoval na dedičstve Palackého, vládla v českom politickom verejnom živote takmer štvrťstoročie – nepodporovala na základe českého historického práva nijaké úsilie, ktoré by rátalo s právnymi kombináciami smerujúcimi nad rámec provincií českej koruny. České predstavy však, krátky čas dokonca aj Palacký, v súvislosti s uhorskými Slovákmi počítali aj s česko-slovenskou štátoprávnou spoluprácou.[30] V predlitavských snemových voľbách v roku 1891 došlo na českej straníckopolitickej scéne k zmene, pričom mladočeská strana – víťaz volieb – sa už od počiatkov ujala rodiaceho sa českého slovakofilského hnutia. Najznámejší predstaviteľ mladočechov Karel Kramář počítal so Slovákmi ako s tou časťou slovanského sveta, ktorá má k Čechom najbližšie. Profesor pražskej českej univerzity Tomáš Garrigue Masaryk – ktorý svojimi smelými politickými a vedeckými stanoviskami zohrával v českom verejnom živote dôležitú, hoci dosť izo-

[29]Novšie štúdie o počiatkoch česko-slovenského hnutia na prelome storočí POTEMRA, MICHAL: Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1901–1914. HČ 1979, č. 3, s. 398–427. – POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom..., c. d., s. 134–158. – Archív Československej jednoty sa nachádza v archívoch českého literárneho múzea v strahovskom kláštore: Fond Československej jednoty, LA PNP. Dobové slovenské hodnotenie počiatkov spolupráce pozri HODŽA, MILAN: Články, reči, štúdie II. Praha 1931.

[30]O formovaní Palackého štátoprávnych názorov pozri HAVRÁNEK, JAN: Nemzeti és birodalmi eszmények vonzásában (František Palacký – a politikus és kora) (V príťažlivosti národných a imperiálnych ideí; František Palacký – politik a doba). In: SZARKA, LÁSZLÓ (red.): Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918 (Česko v Habsburskej monarchii 1618–1918). Budapest 1989., s. 103–131.

lovanú rolu, keďže v českej politike ho v desaťročiach pred prvou svetovou vojnou pokladali za politika osobitnej cesty – v znamení bezprostrednej spolupráce a národnej vzájomnosti od počiatkov stimuloval nadviazanie užších vzťahov medzi dvoma jazykovo a kultúrne príbuznými slovanskými národmi. Väčšia časť českých politikov – medzi nimi aj Masaryk – bola skutočne presvedčenými prívržencami myšlienky československej národnej jednoty, teda samostatný jazykový a národný vývin Slovákov pokladali nanajvýš ak za výsledok historickej nevyhnutnosti a postupné prekonanie rozdielov zasa za najdôležitejší perspektívny cieľ hnutia za československú jednotu. Masaryk stál v pozadí časopisu Hlas, ktorý v Skalici vydávali bývalí v Prahe študujúci slovenskí študenti, mladí liberálni slovenskí politici a okolo časopisu zorganizovaná skupina (historiografia ich na základe názvu časopisu spomína ako hlasistické hnutie). Zásluhou hlasistov mala idea česko-slovenskej spolupráce aký-taký ohlas medzi slovenskou inteligenciou už v posledných rokoch 19. storočia.[31]

Po počiatočných nevinných slovakofilských iniciatívach (osvetové, etnografické, turistické atď. akcie) hnutia za česko-slovenskú jednotu, respektíve Československej jednoty, došlo v auguste 1908 k závažnému obratu. V moravských kúpeľoch Luhačovice sa na rozdiel od minulosti, keď dochádzalo iba k príležitostným stretnutiam (cirkevné, mládežnícke, kultúrne atď.), stretli na politickom rokovaní o aktuálnych a perspektívnych cieľoch vzájomnej spolupráce mnohí predstavitelia českého a slovenského hospodárskeho, kultúrneho a politického života. Luhačovické stretnutia, na ktorých neustále rástol počet účastníkov, sa v rokoch 1908–1913 stali fórom a symbolom praktickej česko-slovenskej spolupráce, keďže aj v slovenskom tábore sa na začiatku druhého desaťročia ohlasovalo úsilie o československú národnú jednotu.[32] Práve to je dôvodom toho, že spomedzi slovenských politikov – v minulosti sa zúčastňujúcich na rokovaniach bez ohľadu na stranícku príslušnosť – sa na týchto stretnutiach v rokoch 1912–1913 už nezúčastnili politickí vodcovia z Turčianskeho Svätého Martina (Vajanský, Škultéty), ktorí nesúhlasili s česko-slovenskou orientáciou.[33]

Napriek tomu však predvojnové česko-slovenské hnutie, Československá jednota a luhačovické stretnutia slúžili kultúrnej a hospodárskej „vzájomnosti", teda zbližovaniu na základe jazykovo-duchovnej príbuznosti. Nestali sa otvorenými fórami úsilí o politickú a národnú jednotu, hoci v dôverných rokovaniach českých a slovenských politikov boli otázky československej politickej spolupráce stále na programe dňa.[34] Slovenské národné hnutie trvalo predovšetkým na hospodárskej a kultúrnej podpore slovenského regiónu. Český kapitál, ktorý prúdil do hospodárstva Horného Uhorska, mal, ako sa spomínalo, „národné poslanie" a v súlade s tým bola najvýznamnejšou oblasťou – vedením Československej jednoty veľmi cieľavedome usmerňovaná – česko-slovenská finančná spolupráca. Od počiatkov však vyvolávalo napätie to, že centrálne české banky chceli podporovať, respektíve riadiť a ochraňovať nielen pomerne

[31]POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom..., c. d., s. 144–154. – Porov. ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci. Vzpomínky a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907–1918. Praha 1945., s. 17–43.. ako aj s rukopisnými dielami ŠROBÁR, V.: Československá jednota. ALU MS 64 L 17., respektíve T. G. Masaryk, ALU MS 42 X. 11.

[32]VOCHALA, J.: Luhačovické sněmy československé. Praha 1936., s. 12–18.

[33]POTEMRA, MICHAL: Rozvoj..., c. d., s. 403–447. – POTEMRA, M.: K vývinu slovenskej politiky v rokoch 1901–1914. HČ 1979, č. 1, s. 49–111.

[34]ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci, c. d., s. 137–146.

skromné slovenské peňažné inštitúcie, ale vo všeobecnosti každý uhorský nemaďarský národnostný peňažný ústav.[35]

Z hľadiska hospodárskej bázy slovenského hnutia bolo rýchle rozšírenie slovenských bánk, úverových družstiev, vytvorenie filiálok a siete zastupiteľstiev – tento proces prebehol v rýchlejšom tempe a širšej miere než stranícke organizovanie – bezpochyby významným krokom vpred. No fakt, že Česi sa snažili uľahčiť si začiatky ireálne vysokými úrokmi a že slovenskí peňažníci ihneď začali spriadať veľké plány, sa stal nevyhnutne zdrojom nedorozumení.[36] Najmä po tom, čo si tri najväčšie pražské banky – Živnostenská, Průmyslová a Ústřední banka – založili v Budapešti samostatné pobočky, čím úplne paralyzovali činnosť budapeštianskych slovenských peňažných inštitúcií. Dôvodom mnohých sťažností bola aj spolupráca českého kapitálu s maďarskými bankami a firmami či ľahostajnosť českej strany voči regionálnym slovenským inštitúciám, ktoré sa v dôsledku neodbornosti svojho vedenia dostali do krízovej situácie.[37]

Napriek všetkému najvýznamnejšie výsledky na hospodárskom poli priniesla v prvom rade česká podpora slovenských bánk. Oveľa menšie úspechy sa dosiahli pri zakladaní podnikov a fabrík s českým kapitálom v slovenských regiónoch. Ešte menší účinok mal slovenský návrh, respektíve prianie, aby české banky a podnikatelia skúpili hornouhorské maďarské veľkostatky, ktoré boli na predaj, a zamestnaním lacnej miestnej slovenskej agrárnej pracovnej sily ich transformovali na hospodárske piliere úsilí o česko-slovenskú jednotu.[38] Pri umiestnení českých priemyselných výrobkov na uhorskom trhu sa podarilo českým a moravským fabrikám pomocou slovenských obchodníkov a vybudovaním siete obchodných zastupiteľstiev presadiť aj na takom dôležitom poli, ako je predaj poľnohospodárskych strojov.[39]

Najdôležitejším cieľom kultúrnej spolupráce bolo nahradiť v Uhorsku chýbajúce slovenské odborné a stredné školstvo českými školami. Na tomto poli bol prostredníctvom štipendií, zľavneného školného, hľadania talentov atď. zvlášť aktívny opozičný

[35]MARKOVIČ, JÚLIUS: Vývin slovenského peňažníctva, význam zasiahnutia českých peňažných ústavov do evolúcie slovenského peňažníctva, spoločný náš postup na peňažnom poli so stanoviska česko-slovenskej jednoty. Slovenské peňažníctvo 1912, č. 2–3. Česko-slovenskú finančnú spoluprácu z českého hľadiska najtrefnejšie analyzuje nadmieru úprimná dobová štúdia Z. Vášu. Podľa českého autora nie je možné zakladať myšlienku česko-slovenskej vzájomnosti výlučne na hospodárskej báze a hodnotiť ju iba z hľadiska vzájomnej hospodárskej a obchodnej spolupráce. Podľa Vášu to nebolo perspektívne už aj preto, lebo dobový český kapitál nebol zďaleka národný a už vôbec nebol národne uvedomelý a aktívny. VÁŠA, Z.: Česko-slovenská vzájemnost a české peněžnictví. Moravsko-slezské revui 1911, s. 456–457.

[36]V roku 1913 pracovalo spolu 46 slovenských bánk, respektíve sporiteľských družstiev. Najväčšie, Tatra banka, ružomberská Úverová banka a zvolenská Ľudová banka, mali 3-4 filiálky a taký istý počet zastúpení. Po roku 1912 v nich, napriek vojnovým obavám, ďalej rástli vklady, ich súhrnný kapitál sa za rok zvýšil o milión korún a prekročil 15,6 milióna korún. Napriek tomu sa slovenským bankám nepodarilo ani v jednej hornouhorskej župe nadobudnúť majoritné postavenie, peňažný a úverový trh držali pevne vo svojich rukách celokrajinské uhorské banky. O tom pozri MARKOVIČ, J.: Kritický nástin slovenského peňažníctva. Slovenské peňažníctvo 1914, č. 1–3.

[37]Tamže.

[38]Slovenské peňažníctvo, 15. marec 1911.

[39]POTEMRA, MICHAL: Rozvoj..., c. d., s. 406.

slovenský poslanec Pavol Blaho, ktorému sa pravidelne darilo získavať záujemcov do českých vzdelávacích inštitúcií najmä z dedín v okolí Skalice. Heslo vzdelávania v Čechách *„spred maďarského Herkula do českého Egypta"* dobre signalizuje, že celá akcia organicky súvisela s pokusmi vytvoriť slovenskú bázu hnutia jednoty.[40] Na luhačovickom fóre v roku 1913 sa zrodilo uznesenie o založení paralelných slovenských tried v gymnáziu s vyučovacím jazykom českým v Uherskom Hradišti, čo mala byť náhrada za slovenské stredné školstvo, ktoré uhorské ministerstvo kultu a školstva tvrdohlavo odmietalo zriadiť.[41]

Intenzívny český vzdelávací program sledoval uhorský župný aparát od počiatkov so živým záujmom a pokladal ho za najpopulárnejší a práve preto najnebezpečnejší prejav úsilí o česko-slovenskú jednotu. Hlásenia županov z Nitrianskej, Trenčianskej a Oravskej župy neustále naliehali, aby boli založené poľnohospodárske odborné školy, dokonca viacerí pokladali za potrebné rozšíriť aj školstvo s vyučovacím jazykom slovenským.[42]

V slovenskom programe Československej jednoty figurovala s podobnou intenzitou ako školská akcia už iba podpora slovenskej tlače. V rokoch 1907–1910 bol v Prahe vydávaný dobre redigovaný mesačník s názvom *Naše Slovensko*. S veľkými ťažkosťami vychádzal v marci 1910 v Pešti opozičný *Slovenský denník*, za ktorým stál takisto takmer v plnej miere český kapitál.[43]

Okrem periodík s českou podporou mali aj české periodiká pravidelné slovenské rubriky, v ktorých sledovali vývin *„uhorskej vetvy jednotného československého národa"*; bol medzi nimi *Čas* pokladaný za Masarykove noviny, agrárny *Venkov* a na prelome storočí za najvplyvnejšie považované *Národní listy*. Pred peštianskym slovenským den-

[40]JANŠÁK, ŠTEFAN: Život Dr. Pavla Blahu. Zv. II. Trnava 1947, s. 34–57. V Blahovej pozostalosti sa zachovali dokumenty o činnosti slovenských politikov na poli sprostredkovania školského vzdelávania. Záujem českých škôl o prijatie slovenských štipendistov narástol najmä po černovskej tragédii z roku 1907. SNA, Bratislava, Fond P. Blahu.

[41]HODŽA, MILAN: Slovenské dieťa do školy českej, nemá-li slovenskej. Slovenský týždenník, 21. september 1913. – Porov. POTEMRA, M.: Rozvoj..., c. d., s. 412–413. Na česko-slovenské školské kontakty upozornil na jeseň roku 1913 Istvána Tiszu aj trenčiansky župan Gyula Szalavszky. REZsL, Tiszove spisy IX-2. Otázke venoval zvýšenú pozornosť súhrn ministerstva vnútra citovaný v pozn. č. 17: BERZEVICZY, JENŐ: A magyarországi..., c. d.

[42]Tamže. Porov. s hlásením podžupana oravskej župy Györgya Zmeskála o hospodárskej škole s vyučovacím jazykom slovenským, ktorá bola založená v roku 1913 na školskom hospodárstve v Oravskom Podzámku–Širokej. ŠOBA Bytča, Županské spisy Oravskej župy, 77. – Milan Hodža vo svojom článku o škole s uspokojením konštatoval, že skúšky prebiehali v slovenskom jazyku, dokonca aj vedúci Hornouhorskej expozitúry ministerstva pôdohospodárstva János Lavotta predniesol svoj prejav na školskej slávnosti v slovenčine. „Počiatok by teda tu bol a »jednotnému« Uhorsku ani vlások na hlave nezkrivil." HODŽA, M.: Hospodárska výučba a grófsky spolok. Slovenský týždenník, 6. marec 1914.

[43]ROTNÁGL, J.: Česi a Slováci, c. d. s. 142–158. Ťažkosti pri zakladaní budapeštianskeho slovenského denníka sa podarilo prekonať až po viacnásobných pokusoch a veľmi intenzívnej českej politickej príprave. O tom pozri napr. list budapeštianskeho slovenského novinára a podnikateľa Jána Wagnera z leta 1910 vedúcemu predstaviteľovi Československej jednoty Josefovi Rotnáglovi. ALU MS 64 G 32.

níkom vychádzal v Prahe v redakcii Bohdana Pavlů litografický denný informačný bulletin *Slovenská korespondence*.[44]

Slovenské rubriky v pražských periodikách mali veľký význam najmä v posledných vojnových rokoch, keď sa česká tlač čoraz dôkladnejšie venovala otázkam povojnového usporiadania.[45]

Ak by sme sa však pokúsili posúdiť predvojnovú činnosť česko-slovenskej vzájomnosti, respektíve hnutí za jednotu iba na základe činnosti Československej jednoty, došli by sme k záveru, že hnutie sa nedopracovalo na vyšší stupeň politickej spolupráce. Bola by to však nesporne chybná konzekvencia, lebo v pozadí činnosti hnutia za jednotu sa od roku 1907 môžeme čoraz intenzívnejšie stretávať s prejavmi vzájomného politického zbližovania.[46]

Z českej strany podporovali apolitický charakter hnutia za jednotu v prvom rade predstavitelia – v podstate austroslovanského – neoslovanského prúdu, ktorých viedol Karel Kramář. Praktickú spoluprácu (hospodársku, kultúrnu) však aj účastníci zjazdu neoslovanského hnutia v roku 1908 pokladali za prípravu a podmienku etapy politickej spolupráce. Kramář síce zdôrazňoval apolitickosť hnutia, no diskusie, ktoré vypukli počas anekčnej krízy, jednoznačne dokázali, že otázka spolupráce Slovanov v monarchii, na Balkáne a v Rusku sa v nijakom prípade nemôže pokladať za apolitický problém.[47]

V cykle článkov kritizujúcich neoslovanský program – práve pre jeho programovo apolitické ciele – na to poukázal aj Masaryk, ktorý v predvojnovom období sledoval

---

[44]V listoch blízkeho Hodžovho spolupracovníka Bohdana Pavlů, ktorý patril k najiniciatívnejším budapeštianskym československým aktivistom, adresovaných Rotnáglovi sú dôležité informácie dopĺňajúce poznatky o ťažkostiach pri financovaní česko-slovenských kultúrnych vzťahov. ALU MS 64 B 29. – Presný obraz o tom podáva aj zápis zo 16. februára 1910, ktorý sa nachádza v archíve Československej jednoty. – LA PNP, Praha, Zápisy, Fond Československej jednoty.

[45]Výmena listov medzi Pavlů a Františkom Votrubom ponúka zaujímavý dodatok k činnosti slovenských novinárov v Prahe a českých v Budapešti. Korešpondencia Františka Votrubu. Bratislava 1961. – Štefan Osuský – predstaviteľ americkej Slovenskej ligy, ktorá ho v období prvej svetovej vojny vyslala do Európy, kde úzko spolupracoval s Masarykom – mohol vo vojnových rokoch vo švajčiarskej emigrácii neustále sledovať vnútropolitický vývoj v Uhorsku práve vďaka správam „československých" novinárov, ktorí sa domácky pohybovali ako v Budapešti, tak aj v Prahe. Česko-slovenská emigrácia dokázala vo svojej protiuhorskej propagande využiť najmä články Antona Štefánka o uhorskej problematike, ktoré vychádzali v pražských českých novinách. Spomenul to aj T. G. Masaryk vo svojich memoároch o prvej svetovej vojne, ktoré vyšli pod názvom Svetová revolúcia. Podrobnejšie pozri SZARKA, L.: Egy XX. századi államalapító emlékirati (Pamäti zakladateľa štátu v XX. storočí). In: T. G. MASARYK: A világforradalom 1914–1918 (Svetová revolúcia 1914–1918). Budapest 1990., s. 446–449.

[46]Milan Hodža sa, napríklad, pravidelne radil s predstaviteľmi českého politického života. SÚA ČR Praha, Český národný výbor, 1901–1910. 08. 01. 1907. Andreja Hlinku zo slovenskej Ľudovej strany zasa v súvislosti s Černovou spoznali celé Čechy a na jeho okružnej ceste, ktorú absolvoval pred odpykaním si dvojročného trestu straty slobody v Szegede, ho oslavovali ako národného hrdinu. (Budeme o tom podrobnejšie hovoriť v kapitole č. V.)

[47]Materiál z pražského neoslovanského zjazdu sa nachádza v pozostalosti Karla Kramáře v archíve Českého národného múzea. O slovenských súvislostiach neoslovanského hnutia pozri NENAŠEVOVÁ, Z. S.: Slovenský buržoázny politický tábor a neoslavizmus. HČ (26) 1978, č. 3, s. 395–408.

hnutie za česko-slovenskú jednotu iba z úzadia a okrem niekoľkých príležitostných prejavov ho takmer vôbec nekomentoval.[48]

Teoretická báza neoslovanského hnutia však v česko-slovenských súvislostiach bezpochyby prispela k prekonaniu predchádzajúceho ovzdušia nedôvery. Redaktori českého, respektíve poločeského pôvodu pracujúci v slovenských novinách (František Votruba, Bohdan Pavlů, Dušan Porubský a iní) ako oduševnení prívrženci hnutia pokladali za najsvetlejší dôkaz životaschopnosti, aktuálnosti neoslovanskej idey kultúrnu, hospodársku a politickú spoluprácu, ktorá sa rozvinula v znamení česko-slovenskej vzájomnosti.[49]

Tábor slovenských politikov, ktorý mal výhrady voči Čechom, zaujal, prirodzene, kritické stanovisko aj voči neoslovanskému hnutiu. Svetozár Hurban Vajanský napríklad pokladal pražský neoslovanský zjazd za neaktuálny, lebo *„hoci jedovaté semeno zasiate nepriateľskou rukou ešte nevyrástlo do klasu, ešte ho nerozdrvila myšlienka dobra (...) separatizmus by bez veľkej námahy, ale s veľkou opovážlivosťou mohol vyvolať celoslovanský škandál, aj keby sa mu nepodarilo rozvrátiť zjazd"*.[50] Pre Vajanského totiž nebolo prijateľné nijaké slovanské hnutie, ktoré neuznávalo ruský protektorát a primát, pričom práve z tohto dôvodu pokladal medzinárodné nadhodenie poľskej otázky na pražskom zjazde za vážnu chybu.

Je však faktom, že na petrohradskom neoslovanskom zjazde v roku 1909 sa ohlásili závažné rozpory. Zjazd v roku 1910 v Sofii mal už staré razenie, ruská hegemónia na ňom opäť dostala svoje predchádzajúce „práva", no bola to slávnosť, na ktorej sa neurobila meritórna politická práca. Na tomto kongrese sa prvýkrát zúčastnila slovenská „delegácia", ktorú môžeme pokladať za oficiálnu a ktorú tvorili Vajanský a Ľudovít Bazovský z Lučenca.[51]

Prehĺbenie česko-slovenských vzťahov sa v predvojnovom období bezprostredne prejavilo aj v činnosti českých a slovenských politických skupín. Veľký ohlas v Predlitavsku, Zalitavsku, ako aj v iných krajinách vyvolali najmä české prejavy v ríšskej rade kritizujúce uhorskú národnostnú politiku, respektíve podobné české vyhlásenia na rokovaniach delegácií.[52] Práve zasadnutia rakúskej a uhorskej delegácie v Pešti poskytli príležitosť

[48]Čas, 10–12. marec 1908.

[49]Podľa českých redaktorov, pracujúcich v slovenských novinách, mohla mať neoslovanská politika pre slovenský národ mimoriadne veľký význam. Prvky slovanskej spolupráce boli čoraz zreteľnejšie, pričom do úzadia boli zatlačené aj predchádzajúce gramatické, jazykové spory. „Slovansko-slovenské" a „česko-slovenské" cítenie pokladali za zlučiteľné, pričom dôraz kládli na to druhé. Slovenský denník, 21. január 1912.

[50]VAJANSKÝ, SVETOZÁR HURBAN: Listy z Uhorska. 40 listov uverejnených v ruských novinách „Moskovskije vedomosti" v priebehu roku 1908. Martin 1907, s. 53.

[51]ALU MS 57 C 3, listy Ľ. Bazovského Matúšovi Dulovi. Vajanský v septembri a októbri 1910 publikoval svoje denníkové zápisky zo Sofie na stránkach Národných novín. Bazovský sa istý čas stotožňoval s rusofilskými, dokonca v istých súvislostiach panslavistickými názormi Škultétyho a Vajanského. V súvislosti s posilnením vojnovej atmosféry napríklad v citovanom liste Dulovi napísal, že v čase balkánskych konfliktov by bolo potrebné, aby slovanské národy monarchie, každý slovanský obyvateľ monarchie, teda aj slovenskí sedliaci, mali silnejšie slovanské povedomie, potom by sa monarchia sotva mohla zaoberať myšlienkou na vojnu so susednými slovanskými národmi.

[52]V súvislosti s Černovou vystúpili v rakúskom sneme okrem českého sociálneho demokrata Modráčka aj Záhradník, Šilinger, Hruban, Masaryk a Kramář a v ríšskej rade bolo prijaté

pre to, aby vedúci českí a slovenskí politici zladili svoje stanoviská k zahraničnej, vnútornej a národnostnej politike monarchie. Napríklad v čase budapeštianskeho zasadnutia delegácií spoločných rezortov začiatkom roka 1911 práve na takomto príležitostnom česko-slovenskom stretnutí odznela aj prednáška T. G. Masaryka o perspektívach vývinu malých národov, v nej po prvýkrát sformuloval tézy svojej prednášky, ktorá mala v roku 1915 mimoriadny úspech v Londýne.[53]

Slovenská strana takisto čoraz výraznejšie spoznávala význam politického združovania sa s Čechmi, hoci česko-slovenský štátoprávny program nepokladal pred rokom 1914 ani jeden slovenský prúd za aktuálnu koncepciu. Slovenské zoskupenia, či už išlo o slovenský spoločenskokritický mesačník Prúdy združujúci budapeštiansku slovenskú univerzitnú mládež a liberálnu občiansku inteligenciu,[54] o redakciu Slovenského denníka, o okruh ľudí okolo Milana Hodžu, ktorý „vykrvácal" v snemových voľbách v roku 1910, alebo o ružomberskú skupinu, ktorej dávali punc rodiny Vavra Šrobára, Fedora Houdka a Makovického, však boli zároveň čoraz pevnejšie presvedčené, že dualizmus sa za krátky čas rozpadne – najneskôr smrťou Františka Jozefa, respektíve súčasne s nástupom Františka Ferdinanda na trón – ako domček z karát. Podľa Milana Hodžu, ktorý bol na začiatku storočia nesporne politikom najväčšieho formátu, bola ústredným motívom kombinácií súvisiacich s Františkom Ferdinandom a čoraz viac aj česko-slovenských politických úsilí práve príprava na zmenu a nie naliehanie na – nikým neočakávanom – úplnom rozpade: „Poneváč nemáme výhľady na osobitný česko-slovenský štát (toho času), treba nám monarchia, ktorá ale len tak môže udržať vo svojich rámcoch národnú rovnováhu, ak je ústredne ovládaná," – obraňoval v roku 1913 tzv. belvederskú politiku, opierajúcu sa o reformné plány dediča trónu Hodža. Potom pokračoval: „Preto nás ženie záujem do náručia imperializmu (t. j. do náručia ríšskej politiky – L. Sz.) – a navzájom tento náš neseparatistický záujem nám len môže vydobyť to, aby sa monarchia nespájala len s Maďarmi, ale aj s nami."[55] Pred vypuknutím vojny sa toto zdržanlivé slovenské chápanie, ktoré si za zásadný cieľ vytýčilo vnútornú transformáciu monarchie, prejavilo aj v slovenskom odmietnutí radikálnejších českých návrhov, ako aj v podstatných rozdieloch medzi českými a slovenskými odpoveďami v česko-slovenskej ankete spomínaného budapeštianskeho slovenského mesačníka Prúdy, vyhlásenej na jar roku 1914 a publikovanej až v roku 1919.[56]

---

uznesenie, ktoré uložilo rakúskej vláde vystúpiť s oficiálnou kritikou národnostnej politiky budapeštianskej vlády. O tom pozri ROTNÁGL, J.: Česi a Slováci, c. d., s. 194–198. Masaryk v roku 1908 označil národnostnú politiku v Uhorsku za rabovanie nemaďarských národov, keďže táto politika ich nielenže demoralizuje, ale ich ženie aj na okraj hospodárskeho krachu. Naše Slovensko 1908, s. 91.

[53]Prednáška T. G. Masaryka pešťským Slovákom. Naša zástava, marec 1911.

[54]O zoskupení Prúdy pozri HRONSKÝ, MARIÁN: Politický profil generácie okolo časopisu Prúdy. HČ (23) 1975, č. 4, s. 509–531.

[55]List Milana Hodžu predstaviteľovi spomínanej ružomberskej skupiny s československou orientáciou Fedorovi Houdkovi cituje ZUBEREC, V.: Alternatíva tzv. belvederskej politiky. HČ (22) 1974, s. 117–118.

[56]Anketa o česko-slovenskej vzájomnosti. Prúdy 1914–1919. – Na názorové rozdiely v česko-slovenskej politike GALLAS, JAN – HAUNER, V. J.: Náš poměr k Rakousku, dualismu a zahraniční politice říše. Přehled 1914, č. 33–34. odpovedá STODOLA, EMIL: Česi a Slováci. Tamže, 1914, č. 40.

Predvojnové politické motívy a predstavy hnutia za česko-slovenskú jednotu bezpochyby pripravili pôdu pre vypracovanie a prijatie radikálnejších štátoprávnych riešení, ktoré umožnili zmeny v strednej Európe v rokoch 1914–1918, no ich dobová politická váha a vplyv boli ako v českej, tak aj slovenskej spoločnosti až do konca roku 1914 veľmi obmedzené. Zo slovenského hľadiska *program československej jednoty* v podstate nahrádzal neorganizovanosť a slabosť vlastných síl, respektíve na poli vzdelávania a školstva, ako aj v hospodárskej a politickej spolupráci predstavoval predtým chýbajúce zázemie, bol „zahraničnou" podporou voči reštriktívnej a diskriminačnej uhorskej národnostnej politike. Tak sa fikcia o československej národnej jednote, ktorá vznikla pod českou hospodárskou, politickou a kultúrnou hegemóniou, respektíve čechoslovakizmus, ktorý sa stal v Československu založenom v roku 1918 oficiálnou štátnou ideológiou, stali súčasne vynútenou a nevyhnutnou medzistanicou novej etapy slovenského národného vývinu po roku 1918.

V rokoch prvej svetovej vojny vzniklo zahraničné česko-slovenské politické hnutie, ktoré však iba vo veľmi malej miere mohlo rozvíjať svoju činnosť zameranú na založenie štátu na báze idey a výsledkov predvojnového hnutia za jednotu, keďže ono zostávalo na pôde dualistickej monarchie a nerátalo s tým, že za taký krátky čas sa bude paralelne, dokonca spoločne riešiť nezávislosť dvoch národov. Predstava predvojnového hnutia za česko-slovenskú jednotu – mimoriadne silná na českej strane – o jednotnom národe bola predohrou tzv. čechoslovakizmu, ktorý sa v období medzi dvoma svetovými vojnami stal štátnou ideológiou, pričom sa radikálni slovenskí prívrženci predvojnového hnutia za jednotu (Vavro Šrobár, Fedor Houdek, Anton Štefánek a istý čas aj Milan Hodža) stali slovenskými zástancami československej štátnej idey. V súlade s tým bol v slovenskom verejnom živote do roku 1918 určujúci postoj k uhorskej štátnosti nahradený ideologickým sitom vzťahu k čechoslovakizmu: kritériom národne verného, „pravého Slováka" sa po roku 1918 postupne stalo popieranie československej národnej jednoty.